

A VIKING VILÁG

Polgár Szabolcs

KELETEN 35

Ha vikingekről esik szó, az emberek többsége a Brit-szigetek vagy a mai Normandia ellen vezetett hadjárataikra, esetleg Izland, Grönland vagy mostanság Észak-Amerika általuk történt felfedezésére gondol. De az északiak nem csupán nyugat és délnyugat felé rajzottak ki Skandináviából, hanem keleti, délkeleti irányban is, ahol sorsfordító szerepet tölthettek be a Baltikum és a Kelet-európai-síkság 8–11. századi történetében. A forrásokban ekkortájt ruszok, varégok, kölpények (kolbjagok), gotlandiak és norvégok tűnnek föl. Míg az utóbbi négy elnevezés főleg a katonai kísérettel, zsoldosokkal, illetve kereskedőkkel és utazókkal kapcsolatban fordul elő, addig a ruszok a forrásokban saját fejedelmekkel rendelkező „etnikumként” jelennek meg. A legtöbbet róluk tudunk, a következőkben is elsősorban róluk lesz szó, mégpedig elsőként a rusz Rurik-dinasztia „saját” történeti hagyományáról.

Hajóábrázolás a Radziwill-Krónikában

Az orosz őskronika, a *Régmúlt idők elbeszélése* – melynek első változata 1113-ban keletkezett – a ruszok eredetét egyértelműen Skandináviához kapcsolja. A krónika a ruszokat a varégokkal és a gotlandiakkal együtt az északi népek sorába helyezi (valójában rusz nevű nép nem lakott Skandináviában a középkorban, a név használata tehát utólagos visszavetítés a múltba, de jól jelzi a 12. század elején még létező északi eredet hagyományát). De a krónika megemlékezik a rusz fejedelem, Rurik „meghívásáról” is. Eszerint korábban a szintén a Balti-tengeren túlról érkezett varégek uralkodtak a Novgorod környéki szloven törzs felett, ami azonban fellázadt, és visszaűzte a varégekot hazájukba. Ezután azonban a szlovenek között ellenségeskedés kezdődött, mert nem tudták eldönteni, hogy ki legyen a vezetőjük. Ezért úgy határoztak, hogy fejedelmet hívnak külföldről, és választásuk végül az ugyancsak északi Rurikra esett, aki két testvérrel együtt érkezett, és elkezdett uralkodni a szlovenek földjén. Utódai pedig fokozatosan egyre nagyobb területre terjesztették ki a hatalmukat.

Ez a legendás elemekkel átszőtt történet valójában egyetlen fontos célt szolgálhatott: a Rurik-nemzetség (vagy -dinasztia) legitimitásának igazolását, tehát azt, hogy egyedül e nemzetség jogosult a Rusz vezetésére, mivel a helyi őslakossággal mintegy szerződést kötve, közös megegyezéssel, békésen, nem pedig hódítóként jutott hatalomra.

Ez az elbeszélés az utóbbi körülbelül 250 év történetírásában is kiemelt figyelmet kapott, hiszen az úgynevezett normann-antinormann vita kiindulópontjává vált. A vita lényege, hogy vajon kik voltak a Rusz létrehozói, azaz „államalapítói”: a normannok (vagyis a ruszok) avagy a szláv nyelvű helyi őslakosság? A vita többnyire a tudomány keretei között maradt, de időről időre politikai felhangokat is kapott (lásd pl. „szlavofil” vagy „nyugatos” álláspontok ütköztetése), a kérdésbe a politika leginkább a sztálini korszakban avatkozott bele, amikor is hivatalos állásponttá tették az „antinormannizmust”. Napjainkra azonban a kérdés értelmetlenné vált: a középkori etnikai tudat mai megközelítése szerint nem lehet egyetlen konkrét etnoszhoz kapcsolni a Rusz kialakulását. A vita abból a szempontból mégis hasznos volt, hogy erősen ösztönözte a ruszok korai történetére vonatkozó írott források, nyelvtörténeti adatok feltárását, valamint azokat a régészeti kutatásokat, amelyek Kelet-Európa középkori történetének jobb megismeréséhez is számos új adattal járultak hozzá. A krónikára visszatérve, még több helyen is találkozunk a ruszok és varégek skandináviai eredetére vagy

a már Kelet-Európában lakó ruszok skandináviai kapcsolataira utaló adatokkal, így például személynevekkel.

Ha ezek után megnézzük a kortárs, 9–10. századi írott forrásokat, akkor azt láthatjuk, hogy ezek megerősítik az orosz őskronika híradásait. A ruszok első nyugati említését 839-ből ismerjük, a Szent Bertin-apátság évkönyvéből. A krónikás azt jegyezte fel a Konstantinápolyból Ingelheimbe küldött bizánci követekkel együtt érkezett ruszokról, hogy azok a *sveonok* (azaz a svédek) közül valók. A 10. századból is találunk egyértelmű utalást arra, hogy a ruszok valójában azonosak a normannokkal (pl. Liutprand longobard krónikáiról vagy al-Maszúdi középkori arab földrajz- és történetíró egymástól függetlenül megerősítik ezt). A 9–10. századi leírások egyébként a ruszok két arcát mutatják: egyrészt békés kereskedők, másrészt vakmerő harcosok.

Kelet-európai útjaik során északi irányból dél felé hatolva elérték nemcsak a bizánciak, de az iszlám világ területeit is. Ha nem fosztogatni indultak, akkor prémekeket, rabszolgákat, kardokat és más árukat adtak cserébe selyemért és más értékes textíliáért, ezüstért, színes üvegyöngyökért és más árukért. Utazásaik során egészen Konstantinápolyig, illetve a Kaukázuson túlra is eljutottak, állítólag egészen el Bagdadig. Az élénk kapcsolatok ellenére a 9. században sem a bizánci, sem a muszlim szerzők leírásai nem adnak felvilágosítást a ruszok pontos lakóhelyéről, így a magyarokról is megemlékező muszlim Dzsajhání-féle földrajzi leírás szerint egy szigeten laktak, de hogy ez hol lehetett, azt csak találgatják a kutatók. A kortársakat megdöbbentette, amikor szinte minden előzmény nélkül 860-ban váratlanul egy egész hájjáddal érkezve ostrom alá vették Konstantinápolyt. Bár ez a támadás eredménytelen volt, mégis jelezte, hogy a Bizánci Biroda-

Bronzmérleg másolata, az eredeti a svédországi Värdingében látható (The Swedish History Museum©2016)

Arab feliratú ezüstérme Svédországból (The Swedish History Museum©2016)

lomnak a jövőben komolyan számolnia kell a ruszokkal. A 10. század fordulójától kezdve ismerjük a fejedelmeiket is: bár Rurikról nem tudjuk eldönteni, hogy valóban létező személy volt-e (egyesek a jütlandi Rörik királlyal azonosítják, mások szerint azonban csak mondái személy); ugyanakkor Oleg, aki a magyar Árpád kortársa volt, már bizonyosan birtokolta Kijevet és környékét. A 10. század elején ő is felvonult Konstantinápoly ellen, és rá is kényszerítette a bizánciakat egy rusz szempontból igen kedvező kereskedelmi szerződés megkötésére. Ez a szerződés egészen a 940-es évek közepéig érvényben lehetett. Ekkor viszont már Oleg utóda, Igor indult Konstantinápoly ellen. A bizánciak azonban legyőzték Igor hadait. Ennek ellenére neki mégis sikerült egy új kereskedelmi szerződést kötnie a császárral. Nagyjából ezzel egy időben egy rusz csapat a Kaukázustól délre, a muszlimok lakta területen fosztogatott. Nem ez volt az első transzkaukázusi hadjáratuk, hiszen már a 910 körüli évekre vonatkozóan is van ilyenről feljegyzésünk.

A ruszok által adófizetésre és szolgáltatásokra kötelezett terület tehát fokozatosan bővült. Ebben az időszakban sorra igázták le a Dnyeper középső folyása mentén élő szláv nyelvű törzseket, miközben az is előfordult, hogy az őslakosok törzsei, törzsszövetségei fellázadtak ellenük. Az egyik ilyen lázadás során végeztek Igorral is. Ezután viszont Igor özvegye, Olga vette át a Rusz irányítását. Ő volt az első, aki a fejedelmek közül megkeresztelkedett. Fia, Szvjatoszláv nagyszabású vállalkozásokba kezdett: folytatta a Rusz terjeszkedést a Volga-vidéken, de legyőzte a Kelet-Európa nagy részét akkoriban még mindig az uralmuk alatt tartó kazárokat is, ráadásul ő is háborút vívott a bizánciakkal. Elődeitől eltérően azonban Szvjatoszláv már nem közvetlenül Konstantinápolyt ostromolta, hanem az Al-Duna stratégiai fontosságú területét akarta megszerezni. Ezért előbb benyomult Bulgáriába,

de hamarosan ott is a bizánciakkal találta magát szemben. Bár az elhúzódo háborúba a besenyőket és a magyarokat is sikerült bevonnia, de végül mégis vereséget szenvedett. Ugyanezekben

Ezüstpohár (Jellinge, Dánia)

az években a ruszok még egy támadást indítottak a kazárok ellen, ami ismét sikeres volt: a kazár uralkodói központot is ekkor foglalták el és fosztották ki. A kazárok hatalma ekkor már hanyatlóban volt, ezután pedig már csak az Észak-Kaukázusra terjedt ki. Szvjatoszláv utóda, Jaropolk uralma rövid ideig tartott; testvére, Vlagyimir ölette meg, aki ezzel át is vette a hatalmat. A történelmi emlékezet azonban Vlagyimirt a testvérgyilkosság ellenére pozitívan értékelte, hiszen ő volt az, aki végül „hivatalos” vallássá tette a kereszténységet. A Rurik-dinasztia elsősorban neki köszönhetően a 11. század közepére végül az európai uralkodóházak elismert tagjává vált.

E történelmi folyamatokat a régészeti leletek is alátámasztják. Skandinávia felől már a 9. századot megelőzően érkeztek bevándorlók a Baltikumra és a Finn-öböl környékére. Itt kolóniákat alapítottak, és a helyi őslakosságot adóztatták, de össze is házasodtak velük. Tehát a Rusz valószínűleg már a kezdetektől fogva nemcsak nyelvileg és etnikailag, de régészetiileg is vegyes képet mutatott. Eredetileg lehet tehát, hogy a rusz kifejezés egy népnév volt, de később egyértelműen politikai és földrajzi elnevezés lett. A legkorábbi központjuk Óladoga volt, a mai Szentpétervár közelében. A régészeti feltárások a 8. század közepéről származó települést találtak itt. Óladoga a Finn-öböltől a Fekete-tengerig vezető útrendszer egyik kiemelkedő fontosságú pontja volt. Innen kiindulva a ruszok hódoltatták egy észak-déli tengely mentén a további stratégiai pontokat. Az Ilmeny-tónál, a későbbi Novgorod közelében Rjurikovó *gorogyiscse* (azaz „erődített település”) tanúskodik

Lóabrázolásos csontfésű, Björkö lelőhelyről, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

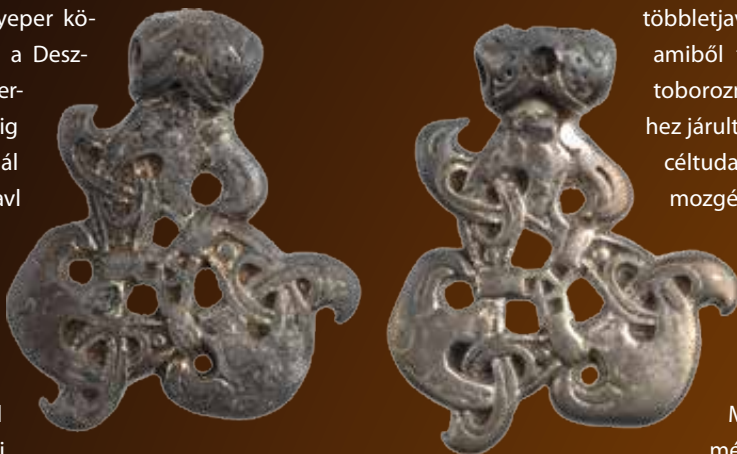

erről, a Daugava és a Dnyeper közötti átjárónál Gnyozdovó, a Desz-na-torkolat környékén Csernyigov, kicsit délebbre pedig Kijev. A Volga felső folyásánál a mai Rosztov és Jaroszlavl közeléből ismerünk 9–10. századi központokat. Ezek a kereskedelem miatt voltak alapvetően fontosak, de egyúttal innen kiindulva, lépésről lépésre terjesztették ki

katonai-politikai hatalmukat az őslakosság törzsi területeire. Az említett központokból és a hozzájuk tartozó

temetőkből nagy mennyiségben került elő a jellegzetes északi, skandináviai jellegű leletanyag: szalagfonatos, granulált, filigrán díszítésű fibulák (ruhakapcsoló tűk), csatok, veretek, nyakperecek, csontfésűk, kétélű egyenes kardok, kalapács vagy késpenge formájú kis függők, amulettek stb. A távolsági kereskedelem számtalan bizonyítéka is előkerült ezekről a lelőhelyekről: ezüstpénzek, üveggyöngyök, amforák, selyemfoslányok stb. A 10. századi leletanyagban már a bizánci és a közép-ázsiai hatás is tükröződik, az utóbbi főleg a déli területeken, Kijev és Csernyigov környékén.

E bizonyítékok alapján bizton állíthatjuk, hogy a ruszok kelet-európai megjelenése és aktivitásának erősödése az egész területre kiterjedő kereskedelem felvirágzásával hozható kapcsolatba. Ennek egyik kulcsszereplője az iszlám világ volt, ahol komoly kereslet mutatkozott a kelet-európai árukra (rabszolgák, prémek stb.), a másik főszereplő pedig a Kazár Kaganátus volt, amely döntően közvetítő szerepet vitt a térségben. Lényegében ebbe a rendszerbe kapcsolódtak be a ruszok is, akiknek a vezetői a kereskedelem és a katonai akciók révén

Egy svédországi kincslelet ezüst medál függői (The Swedish History Museum©2016)

többletjüket tudták felhalmozni, amiből fegyveres kíséretet tudtak toborozni és fenntartani. Mindehhez járult a ruszok kockázatvállalása, céltudatossága, de mindenekelőtt mozgékonyasága. Mivel mobilab-

ak voltak a helyi, főleg földművelő őslakoságnál, így a fontos stratégiai pontok megszállásával följük tudtak kerekedni. Mindezek együtt azt eredményezték, hogy a ruszok

a 10. század végére hatalmuk alá vonták a kelet-európai erdővidék jelentősebb részét (a fennmaradó területek ekkoriban még a volgai bolgárok szintén ekkor felemelkedő országához tartoztak). Egyedül a pusztaság, azaz a steppe felé nem tudtak nagyobb iramban terjeszkedni, ott ugyanis előbb a besenyők, majd a kunok állták útjukat.

E fennálló struktúra jelentős átalakulása a 10–11. század fordulóján kezdődött meg, de ez nem feltétlenül a ruszok megkeresztelkedésének következménye volt. Sokkal döntőbb szerepet játszhatott a Kazár Birodalom megszűnése és a keleti kereskedelem visszaesése, amelynek köszönhetően a ruszok mindinkább átálltak a földművelésből megszerezhető javak lefölözésére, s idővel megszervezték az ehhez szükséges intézményrendszert is (tulajdonképpen az „államot”).

Ha összehasonlítjuk a „viking világ” Nyugat-Európa egyes területein, illetve Kelet-Európában lezajló folyamatait, bizonyos hasonlóságokat tapasztalunk: rajtaütésszerű támadások, kirajzás északról, kolóniák alapítása, ezekből kiindulva újabb területek elfoglalása kereskedelemmel párosulva.

A vikingek terjeszkedésük során különböző szervezettségű társadalmakkal kerültek kapcsolatba, a viszonyuk ezekkel attól függött, hogy le tudták-e igázni őket, vagy sem. Kelet-Európában az északorosz erdővidék őslakosságát sikerült uralmuk alá vonni, vagy legalább a helyi törzsfőkkel szövetséget kötni, ezért jelenlétük tartóssá vált.

Aranyozott ruhadíszítő tű. Alkvie, Svédország (The Swedish History Museum©2016)